

ріалах Волинської, Рівненської та Тернопільської областей): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Дніпропетровський державний ун-т. – Дніпропетровськ, 1997. – 19 с.; *Він же*. Унікальні пам'ятки Волині: Домусейне колекціонування і формування музейних осередків у XIX – першій чверті XX ст. // *Нова педагогічна думка*. – 1997. – № 2. – С. 58–62; *Піскова Е.М., Федорова Л.Д.* Музейна справа в Україні: історії, традиції, проблеми сучасного розвитку // *Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей)*. – К.–Донецьк, 2001. – Вип. 17. – С. 3–9; *Бондарець О.В.* Буття речі як феномена культури середньовіччя // *Український музей*. 36. наук. пр. – К., 2003. – С. 187–190; *Вона ж.* Музейна археологія: теоретичні засади // *Сакральні споруди у житті суспільства: історія і сьогодення. Матеріали Другої міжнародної науково-практичної конференції “Софійські читання”*. Київ, 27–28 листопада 2003 р. – К., 2004. – С. 44–46; *Кенін Д.В.* Історія формування музеєзнавства як наукової дисципліни у Європі // *Праці Центру пам'яткознавства*. – К., 2003. – Вип. 5. – С. 135–147; *Він же*. Витоки музейної діяльності // *Відлуння віків*. – 2005. – № 1. – С. 15–18.

2. *Бондар М.М., Мезенцева Г.Г., Славін Л.М.* Нариси музейної справи. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1959. – 192 с.; *Линьова Є.А., Омельченко Ю.А.* Г. Г. Мезенцева – археолог, музеєзнавець, педагог // *Український музей*. 36. наук. пр. – К., 2003. – С. 9–18; *Neustupny J.* Otazky dnesniho musejnictvi: prispevky k obecne a specialni museologii. – Praha: Orbis, 1950. – 212 s.; *Він же*. *Museum and research*. – Prague, 1968. – 168 s.

3. *Goethe's fammtliche Berfe in funfundvierzig Banden*. – Leipzig: Philipp Reclam Jun, S.A. – Bd. 35. – 150 s.; Bd. 36. – 106 s.; Bd. 37. – 232 s.; *Кенін Д.* Й.–В. Гете та музейна справа // *Музей на рубежі епох: минуле, сьогодення, перспективи (матеріали ювілейної міжнародної науково-практичної конференції)*. – К., 1999. – С. 18–19.

4. *Заремба С.З.* Пам'яткознавство як наука дисципліна // *Праці Центру пам'яткознавства*. – К., 2002. – Вип. 4. – С. 8–9; *Кот С.* Розділ 1. Теоретичні проблеми пам'яткознавства // *Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика*. – К., 2007. – С. 13, 19; *Руденко С.Б.* Терміносистема пам'яткознавства: уточнення дефініцій // *Праці Центру пам'яткознавства*. – К., 2006. – Вип. 9. – С. 224; *Він же*. Про фундаментальні засади пам'яткознавства // *Праці Центру пам'яткознавства*. – К., 2008. – Вип. 14. – С. 37; *Гріфен Л.О.* Пам'ятка техніки як феномен історії і культури // *Праці Центру пам'яткознавства*. – К., 2008. – Вип. 14. – С. 44; *Ківшар Т.* Музеєзнавство // *Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.* – К., 2008. – С. 375–383; *Вона ж.* Пам'яткознавство // *Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.* – К., 2008. – С. 416–423.

5. *Кенін Д.В.* Інформативність археологічних пам'яток з історії первісного суспільства // *Праці Центру пам'яткознавства*. – К., 2002. – Вип. 4. – С. 72–82.

С.Б. РУДЕНКО

Історія формування матеріальної історико-культурної пам'ятки як цілісного соціокультурного феномену

Стаття присвячена актуальній проблемі історії пам'ятки як соціокультурного феномену. Виходячи з розуміння цілісності зазначеного явища, автор встановлює передумови її генези, становлення й утвердження, з'ясовує хронологію її формування. Стаття розрахована на фахівців, студентів, усіх,

хто цікавиться історією, пам'яткознавчими дисциплінами, культурологічною проблематикою.

Погляд на матеріальну історико-культурну пам'ятку як цілісне явище розробляється із середини 90-х років ХХ ст. [8–9; 25–26], тому історія матеріальної історико-культурної спадщини представлена дослідженнями, присвяченими її окремим соціокультурним проявам і різновидам: нерухомій історико-культурній спадщині, музейництву (музею, музейній пам'ятці, музейній справі), архівистиці, архівними документам, архівам, книжковим пам'яткам та іншим.

Виконані дослідження логіки історичного розвитку окремих елементів матеріальної історико-культурної спадщини є багатим джерелом фактологічного матеріалу й теоретичних узагальнень різних аспектів їх існування та розвитку, проте, об'єктивно необхідним є узагальнення логіки історичного розвитку *матеріальної історико-культурної пам'ятки як цілісного явища.*

Значна кількість достовірних фактів, явищ, подій історії елементів матеріальної історико-культурної спадщини представлена у працях Г.Г. Мезенцевої [12–13], С.З. Заремби [8–9], В.О. Горбика, Г.Г. Денисенка та М.Т. Пархоменка [18–19], Л.О. Гріффена та В.О. Константинова [5], Г.І. Ковальчук [10], Т.Ю. Юрєнєвої [32], В.П. Грицкевича [17], С.І. Сотникової [28], А.Ю. Низовського [15], І.Б. Матяш і К.І. Климової [14], А.М. Разгона [20–22], Ф. Вайдахера [2], К. Хадсона [30]. *Невирішеною частиною поставленої проблеми* є інтерпретація фактологічного матеріалу з історії окремих різновидів матеріальних історико-культурних пам'яток, виходячи із концепції матеріальної історико-культурної спадщини як цілісного явища.

Метою статті є:

- 1) сформулювати теоретичні засади дослідження;
- 2) стисло охарактеризувати місце матеріальної історико-культурної спадщини в культурі;
- 3) з'ясувати передумови формування явища матеріальної історико-культурної пам'ятки;
- 4) спираючись на конкретні історичні приклади, окреслити хронологічні межі зародження, становлення й утвердження матеріальної історико-культурної спадщини в соціокультурному середовищі;

Матеріальна історико-культурна спадщина є об'єктом специфічної суспільної діяльності щодо регулювання процесу опрідметнення та розпрідметнення культури з метою забезпечення культурної наступності, тобто позитивного ходу історико-культурного процесу. Пам'яткова суспільна діяльність пов'язана з відбором і вилученням автентичних об'єктів зі звичних зв'язків у рамках об'єктивної реальності або їх означенні в природно-антропогенному середовищі, забезпеченні їх збереження й інформаційного використання (виходячи з науково обґрунтованої інтерпретації). Відтак, матеріальна історико-культурна пам'ятка – це герменевтичне (науково-інтерпретаційне) автентичне джерело соціально значимої інформації, необхідної для позитивного ходу історико-культурного процесу, що є результатом цілеспрямованої

суспільної діяльності щодо регулювання процесу опредметнення та розпредметнення культури з метою забезпечення культурної наступності.

Класифікація матеріальних історико-культурних пам'яток може бути представлена у вигляді схеми [25]:

Місце матеріальної історико-культурної спадщини в культурі також може бути зображене схематично*.

Розглянемо особливості інформаційного втілення історичної пам'яті в докапіталістичну добу. В цей час історико-культурна спадщина існувала: 1) в неопредметненій формі – традиції, серед яких необхідно виокремити звичаї й обряди – рутинні елементи культури (до яких належить також церква й держава) [3]; 2) опредметненій формі у вигляді доцільно створених джерел історичної пам'яті (наприклад, пам'ятники), поховань, старожитностей, а також предметів актуальної культури, створених у відповідність з певними традиціями.

Розглянемо поняття старожитності. З'ясувати хронологічні рамки генези цього досить складно, оскільки людина від самого початку соціоантропогенезу стикалася з речами минулого. *Старожитності* – це автентичні об'єкти минулого (стаціонарні та мобільні, рукотворні й природні), що

* Див. схему наприкінці статті.

можуть бути пов'язані з будь-якою сферою життєдіяльності людей та є частиною опредметненої культури. Вони могли використовуватися: 1) як джерело різноманітної інформації, зокрема, історичної пам'яті; 2) відповідно до первісного призначення; 3) як еквівалент певної матеріальної цінності; 4) для задоволення колекціонерського інстинкту, цікавості тощо; або взагалі не використовуватися.

Інтеграція старожитностей в актуальну культуру відбувається у двох напрямках: традиційному й утилітарному. Перший напрям передбачає ретельне збереження значення предмета впродовж століть як опредметненого атрибуту або наслідку певної традиції, або його включення до сучасної культури відповідно до традиційних уявлень, світогляду тощо. Зі старожитностями як елементами традиції пов'язане явище *реліквійності* – шанобливого ставлення та дбайливого збереження автентичних (із точки зору сучасників) матеріальних об'єктів, що виступають як джерела пам'яті про минуле [27]. Реліквії набували сакральньо-містичного, магічного значення, були важливим знаковим елементом певних обрядів. Досить яскраво традиційний характер актуалізації старожитностей проявляється в церковній практиці.

Сутність утилітарної актуалізації старожитностей полягає в їх оцінці з точки зору матеріальної або духовної користі. Матеріальна користь старожитностей полягає в можливості їх обміну на матеріальні блага й обумовлюється: 1) цінністю матеріалу, з якого виготовлено предмет; 2) можливістю його використання за первинним призначенням; 3) майстерністю виконання. Духовна користь старожитностей зазвичай не пов'язується з їх історичним змістом, тому передбачає зміну культурного значення з метою актуального духовного використання, згідно із сучасним пануючим суспільним світоглядом. Прикладом утилітаризації старожитностей може слугувати античне мистецтво, що вплинуло на розвиток культури Відродження, пристосування мусульманами християнських храмів до ісламського культу тощо. В разі неможливості духовного або практичного пристосування іншокультурних об'єктів, вони зазнавали пасивного (внаслідок природних факторів) та цілеспрямованого знищення.

Специфічною рисою феодальних суспільств Європи була їх дискретність, тобто класи якого являли собою досить незалежні підсистеми. Розмірковуючи про концепцію нації, О. Субтельний зазначає, що “на початку XIX ст. у Східній Європі, як, власне, і у більшості країн світу, вона (національна свідомість – *авт.*) була лише туманним поняттям, яке повільно набирало обрисів. Це не значить, що раніше народи не знали про існування етнічних відмінностей. Люди завжди відчували велику прив'язаність до своєї батьківщини, мови, звичаїв і традицій. Але до недавнього часу етнічна належність не розглядалася як основний критерій визначення групової totoжності. Правові та соціально-економічні відмінності, втілені в системі феодальних станів, тобто відмінності в межах одного народу, вважалися важливішими, ніж відмінності між народами. Інакше кажучи, український, російський чи польський феодал відчував, що має більше спільного з феодалами інших країн, ніж із селянами чи міщанами власної країни [29, с. 200]. Відчуженість

класів була характерна також і для рабовласницького суспільства. Щодо первіснообщинного ладу, то диференціація в ньому була пов'язана з відмінностями форм привласнюючого господарства. Класова відчуженість була пов'язана з низькою соціальною мобільністю, спричиненою особливостями аграрного виробництва характерного для зазначених формацій.

Поглиблення суперечності між розвитком виробничих сил і феодальних виробничих відносин сприяли формуванню нового капіталістичного способу виробництва, яке тривало у XVI–XVIII ст. У межах державних утворень налагоджуються капіталістичні економічні зв'язки, формується внутрішній ринок, що є економічною передумовою утворення націй. Означені процеси передбачали поглиблення розподілу праці. Ускладнення економічної системи суспільства спричинила зростання взаємозалежності її елементів, інтенсифікація взаємодії між ними, в результаті чого спостерігається консолідація суспільних класів (зі збереженням їхнього антагонізму). Внаслідок окреслених процесів виникає громадянське суспільство. К. Маркс, наприклад, зазначав, що передумови формування громадянського суспільства датуються XVI ст., а в XVIII ст. громадянське суспільство “зробило велетенські кроки до власної зрілості” [11].

Трансформація економічного “базису” не могли не спричинити зміни “надбудови”.

Поширення набуває науковий світогляд, що поступово витісняє сакральное-містичний. У II половині XVII–XVIII ст. значного розповсюдження набувають ідеї Просвітництва, провідними ідеями якого стали загальнодоступність інформації для всіх верств суспільства, консолідація соціуму в межах етнічної держави (формування етнокультурної свідомості на противагу середньовічній становій), забезпечення загальносуспільного прогресу, прагнення до вивчення різноманітності оточуючого світу. Підвищення рівня освіченості населення було необхідною передумовою підвищення ефективності капіталістичного виробництва.

Зростання продуктивних сил (особливо розвиток науки) і становлення капіталістичного способу виробництва спричинили зростання в Європі у XVI–XVIII ст. обсягу інформації та кількості системно-знакових джерел інформації (документи, видання тощо). Ці процеси були спричинені: 1) ускладненням системи органів влади, покликаних обслуговувати капіталістичні відносини (зростання обсягів документальної інформації), 2) поживаленням міжкультурної комунікації (внутрішньодержавної, міждержавної); 3) підвищенням рівня освіченості.

Зрештою, в надбудовах європейських суспільств протягом XVI–XVII ст. (часі становлення капіталістичного базису) визріває *криза культурної наступності*, в основі якої лежала суперечність між новими інформаційними потребами суспільства, пов'язаними з історичною пам'яттю з одного боку, та неефективністю старих форм забезпечення культурної наступності – з іншого. Окреслена суперечність не могла бути розв'язана за рахунок системно-знакових джерел інформації через їх значну кількість і великий обсяг інформації, акумульований у них, – а значить занадто великими

часовими витратами, необхідними для її сприйняття; з іншого боку – недостатністю старих форм культурної наступності, що не відповідали вимогам науковості, точності, однозначності, достовірності й уніфікованості інформації загальносуспільного значення. Вирішити зазначену проблему мав новий різновид інформаційного джерела, що мав реалізувати наступні завдання:

1) бути достовірним матеріальним *об'єктивним* (можливо, за умови автентичності) *джерелом*, що відображає певні ідеї, концепції, знання, події, явища, факти, процеси тощо;

2) бути *інформаційно смним джерелом*: одночасно узагальнювати і деталізувати інформацію;

3) бути *джерелом наукових досліджень*, засобом освіти, виховання, соціалізації, ідеологічного впливу;

4) бути *джерелом, що відображає певні конвенційальні загальносуспільні ідеї, концепції*.

Вирішення цих завдань здійснюється в межах наступних соціальних функцій матеріальної історико-культурної спадщини: джерельно-наукової; освітньо-виховної; рекреаційно-дозвіллевої; естетичної; ідеологічно-пропагандистської; науково-пропагандистської; культурно-орієнтаційної; соціалізуючої. Окреслені функції є універсальними щодо всіх різновидів матеріальних історико-культурних пам'яток.

Таким чином, *матеріальна історико-культурна пам'ятка є результатом розвитку капіталістичної надбудови*. Незважаючи на відмінності між старожитностями і пам'ятками, можна стверджувати, що *старожитності є ланкою між світом “інформатизованої матерії” та історико-культурною пам'яткою*, тобто вони являли собою своєрідний зародок матеріальної історико-культурної пам'ятки як соціокультурного феномену.

Матеріальна історико-культурна спадщина як соціокультурний феномен продовжує розвиватися й на сучасному етапі. Лише з 80-х років XX ст. в окрему групу виділяються об'єкти видавничої діяльності, зокрема, книжкові пам'ятки як специфічний різновид рухомої історико-культурної спадщини. Автором дослідження, згідно з інституційним підходом до класифікації рухомих пам'яток, запропоновано термін “бібліотечні пам'ятки”.

Датування матеріальної історико-культурної пам'ятки як соціокультурного феномену має відбуватися в межах XVI–XX ст., де XVI–XVIII ст. – період становлення й утвердження капіталістичного способу виробництва в Західній Європі, а XIX–XX – в Центральній та Східній Європі. Впродовж означеного чотириохсотлітнього періоду необхідно деталізувати етапи генези матеріальної історико-культурної пам'ятки як соціокультурного феномену. Критерієм ідентифікації явища матеріальної історико-культурної спадщини слід узяти наявність комплексу соціальних функцій, наведених вище. Зрештою, в XVI ст. спостерігається підвищення зацікавленості античними старожитностями. Проте, вони розглядалися, здебільшого, не як засіб пізнання минулого, а як джерело творчої енергії сучасності. Н. Дейвіс зазначав, що “сутність Ренесансу полягає ... у використанні античних взірців для перевірки принципів, що лежали в основі традиційних уявлень про вподобання і

мудрість” [5, с. 487]. У цей же час створюються колекції наукового характеру при Болонському та Падуанському університетах, при наукових товариствах *Piacevole Brigada* (1540, Флоренція), Академії флорентійців [2, с. 72]. В XVII ст. серед представників інтелектуальної еліти Західної Європи (Ф. Бекон [28, с. 54], Р. Декарт [5, с. 24], Я.А. Коменіус [2, с. 74], Г.В.Л. Лейбніц [2, с. 64] й інших) визріває ідея використання предметів не лише для науково-дослідної, освітньої, але й для просвітньої діяльності. Предмети розглядаються як джерело пропаганди й утвердження наукового знання.

Такі ідеї реалізуються в 1683 р., коли було відкрито публічний музей Ашмола при Оксфордському університеті [2, с. 10]. Зазначений заклад забезпечував одночасну реалізацію таких фундаментальних пам'яткових функцій: 1) освітньо-виховної; 2) джерельно-наукової; 3) науково-пропагандистської; 4) рекреаційно-дозвільної. К. Хадсон зазначав, що Ашмолівський музей за сутністю був розширеною “Палатою дивовижних речей”, тобто публічною кунсткамерою, створеною для науково-дослідної й освітньо-виховної роботи. Підтвердженням цьому є структура зібрання Оксфордського музею того часу: 1) природні об'єкти; 2) артефакти-старожитності; 3) дивовижні предмети [30, с. 28]. Разом із тим, слід зазначити зміну ставлення до старожитностей, яке було досить близьким до сучасного. *Музей Ашмола є точкою відліку становлення матеріальної історико-культурної спадщини в цілому та музейної пам'ятки, зокрема.*

Упродовж XVIII ст. пам'ятка як соціокультурний феномен переживає своє становлення у якості універсального соціокультурного феномену. Проте, одночасно один і той же об'єкт – залежно від конкретних соціокультурних і етнокультурних обставин – міг розглядатися і як пам'ятка, і як старожитність. То ж, обидва феномени співіснують. Важливим фактором становлення пам'ятки була істинність наукових знань, вироблена в розвитку природничих наук, межах яких така істинність мала бути підтверджена наочними прикладами. Зрештою, з'являються природничі пам'ятки. Цей різновид матеріальної історико-культурної спадщини відрізнявся від старожитностей тим, що виступав у якості джерела наукової інформації, отриманої в результаті науково-обґрунтованої інтерпретації. Сукупність пам'яток природи утворювала систему – на відміну від хаотичного зібрання старожитностей. Рухомі природні пам'ятки були унаочненою класифікацією певної частини світу природи, опредметненою науковою концепцією (наприклад, колекція К. Ліннея), підтвердженням, свідченням певних наукових поглядів. Значення пам'яток природи поступово переносилося на інші об'єкти, формуючи феномен матеріальної історико-культурної спадщини.

У другій половині XVIII ст. явище пам'ятки продовжує розвиватися. У 1759 р. відкрито Британський музей, у 1782 р. – музей Піла у Філадельфії, а також у Чарльстоні (Південна Кароліна) (1773) [30, с. 28] (за іншими даними – в 1786 р. [2, с. 79]). Незважаючи на те, що означені заклади мали багато спільних ознак із кунсткамерами [30], їх зібрання склалися вже не зі старожитностей-кунштів, а з рухомих пам'яток. Змінюється також ставлення до нерухомих об'єктів минулого, прикладом чого можуть служити розкопки

та музеєфікація міст Помпеї та Геркуланума (розкопки почалися в 1739 р. [15, с. 173] і тривають донині). В 50–70-х роках XVIII ст. під егідою правителів Королівства обох Сицилій Карла III та Фердинанда IV поступово втілюється ідея археологічного музею в Неаполі [1; 15, с. 175], який, зокрема, поповнювався рухомими пам'ятками, знайденими під час розкопок указаних античних міст.

Значний вплив на розвиток явища матеріальної історико-культурної спадщини мала Велика французька революція (1788–1794), оскільки революційні події створюють сприятливі умови для впровадження найбільш прогресивних ідей, здійснення суспільних експериментів тощо. В 1790 р. був відкритий Музей французьких пам'яток [2, с. 80], у 1793 р. – музей у приміщенні Лувру (Декрет від 27 липня 1793 р. [7]), в 1794 р. (реалізовано у 1799 р. [5]) – Консерваторію (тобто музею) мистецтва і ремесел (Декрет від 10 жовтня 1794 р. [7]), у 1793 р. – Національний архів (Декрет від 2 листопада 1793 р. [7]). Декретом від 13 жовтня 1790 р. був утворений Департамент охорони пам'яток і творів мистецтва [1]. Таким чином, саме в результаті першої революції у Франції ідея матеріальної історико-культурної спадщини як цілісного явища була остаточно сформована й реалізована на практиці. Необхідно звернути увагу на актуалізацію ідеологічно-пропагандистської функції пам'ятки. Відповідно до Декрету від 14 серпня 1792 р., передбачалося знищення пам'яток, що викликали спогади про феодалізм [7]. Із зазначеним законодавчим актом перегукується Декрет російської Ради Народних Комісарів 1918 р. “Про зняття пам'ятників, споруджених на честь царів і їх слуг, й вироблення проєктів пам'ятників Російської Соціалістичної Революції”. Як бачимо, незважаючи на певну нелогічність, факт знищення пам'яток через ідеологічні причини (підкреслимо, що подібне діяння є недопустимим і вступає у суперечність із самою природою пам'ятки, є проявом вандалізму й варварства) є підтвердженням їх ідеологічно-пропагандистської функції.

Прогресивне явище матеріальної історико-культурної спадщини, з'явившись у надбудовах суспільств із розвиненим капіталістичним виробництвом (у якості ідеї та конкретного її втілення), розповсюдилася також у країнах, базиси яких ґрунтувалися на некапіталістичному або перехідному до капіталістичного способа виробництва, в результаті активного культурного впливу перших. При чому остаточно утвердження феномену матеріальної історико-культурної спадщини, тобто перетворення її на обов'язковий елемент надбудови, відбувається виключно за умови розвиненого капіталістичного (соціалістичного) способу виробництва. Наприклад, уже в 1721 р. з ініціативи Королівської академії історії був прийнятий указ про збереження історико-культурних об'єктів на території Португалії [16, с. 66]. У межах реформування Російської держави цар Петро I, який мав необмежену владу, утверджував нове пам'яткове ставлення до об'єктів минулого. Відповідно до консультацій Г.В.Л. Лейбніца [28] в 1714 р. в Санкт-Петербурзі була створена кунсткамера, яка – на відміну від західноєвропейських кунсткамер – мала просвітницьке спрямування [17, 32]. Петро I також ужив низку заходів щодо музеєфікації нерухомих об'єктів, зокрема в м. Булгар. Одночасно, слухними є зауваження історика Н. Дейвіса щодо реформ у Російській державі: “в очах

Петра I ... реформи були еквівалентні “вестернізації”. Цар двічі надовго виїздив до Західної Європи (в 1696–1697 та 1717 роках), звертаючи увагу на все – від будівництва кораблів до поголених облич ... Реформи не діяли як об’єктивна сила ... вони спромоглися запровадити лише форми західних інституцій, нехтуючи самий їхній зміст...” [6, с. 673]. **Складнощі в утвердженні інституцій** як культурних явищ, витворених у Західній Європі, були, насамперед, пов’язані з недорозвиненістю російського економічного базису. В Росії впровадження прогресивних елементів надбудови було можливим виключно за умови підтримки верховної влади. Прикладом невідповідності прогресивних явищ надбудови та відсталого базису може служити історія Іркутського музею. В 1782 р. іркутським губернатором Ф.Н. Кличкою (чехом за походженням), людиною прихильною до західноєвропейського світогляду, був відкритий Іркутський музей, що був утіленням найбільш прогресивних музейницьких ідей того часу. Проте, в 1783 р. зі зміною губернатора музей був виселений із приміщення й поступово почав занепадати. Лише після передання музею у підпорядкування Російському географічному товариству в 1854 р. [23, с. 224] почалося його відродження, музей перетворився на один із найбільш потужних у Сибіру [32, с. 171–172]. І цей приклад показовий – адже якраз у середині XIX ст. Російська імперія починає перетворюватися на капіталістичну державу, й чужий до цього часу елемент надбудови набуває активного розвитку в контексті нового економічного базису.

До кінця XVIII ст. явище матеріальної історико-культурної спадщини було представлене переважно музейними пам’ятками та музейництвом, менше – нерухомими пам’ятками. В XIX ст. основні класифікаційні одиниці матеріальної історико-культурної спадщини сформувалися остаточно. Змінюється суспільне ставлення до архівних зібрань, які відігравали важливу роль у феодальному суспільстві як документальне свідчення станової належності та були обов’язковим атрибутом держав із розвиненим адміністративно-бюрократичним апаратом. Із розвитком капіталістичних відносин архівні документи все більше починають розглядатися як джерельна база історичної науки. З кінця XVIII ст. й протягом XIX ст. створюються Державний архів давніх актів у Санкт-Петербурзі (1780), Національний архів Франції (1799), архів Баварії (1799), центральний архів у Бельгії та Голландії (1815) й інші [14].

У XIX ст. зростає кількість музейних закладів у всій Європі. Зокрема, від самого початку століття музеї виникають й на території сучасної України [12–13]. У першій половині XIX ст. починається наукова систематизація пам’яток, що було пов’язане з діяльністю наукових товариств, комісій, гуртків. Учасники зазначених організацій проводили археологічні розкопки, обстеження курганів, нерухомих пам’яток. Першою подібною організацією стало створене в 1839 р. Одеське товариство історії та старожитностей (в даному випадку вжитий у назві термін є синонімом терміну “пам’ятка”), яке ставило за мету виявлення, вивчення, опис і збереження пам’яток краю [18–19].

Бібліотечні пам’ятки як окремих різновид рухомої історико-культурної спадщини формуються з кінця XX ст. До цього часу ці пам’ятки належали до музейного й архівного інформаційно-комунікаційного інститутів. Звичайно,

щодо книжкових пам'яток у бібліотеках вживалися заходи щодо їх специфічного використання (наприклад, Л. Деліль, директор Національної бібліотеки в Парижі вже наприкінці XIX ст. наполягав на відборі й особливому зберіганні найбільш цінних книжок цієї книгозбірні – інкунабул і рідкісних видань [10]), проте, бібліотечна пам'ятка як окремий різновид рухомої спадщини остаточно не усвідомлена й нині.

Наприкінці XVIII – на початку XX ст. відбувається формування специфічних сфер суспільної діяльності, пов'язаних із матеріальною історико-культурною спадщиною – музейної й архівної (архівно-пам'яткової) справи, зароджується пам'яткознавча діяльність (нерухомі пам'ятки). Кожна із зазначених сфер умовно поділяється на 3 напрями: науковий, практичний і політично-громадський (державне управління у сфері пам'яток і діяльність громадських організацій). Ознакою сформованої галузі суспільної діяльності, пов'язаної з матеріальною історико-культурною спадщиною є системна єдність усіх трьох окреслених напрямів, кожен із яких повноцінно розвивається. Ознакою розвиненості пам'яткової галузі, пов'язаної з рухомою спадщиною, є наявність розгалуженої мережі відповідних установ. Зрештою, становлення зазначених сфер датується кінцем XIX – початком XX ст., оскільки саме цього часу накопичений практичний досвід лягає в основу наукових досліджень, а державне управління галуззю отримує системний характер, формується мережа відповідних управлінських установ, розробляється законодавча база, громадський контроль відображає активне ставлення суспільства до матеріальної історико-культурної спадщини.

Таким чином, спираючись на положення історичного матеріалізму та фактологічний матеріал, можна виокремити наступні періоди формування пам'ятки як соціокультурного феномену:

- 1) кінець XVII – початок XVIII ст. – зародження;
- 2) друга половина XVIII ст. – становлення;
- 3) XIX ст. – початок XX ст. – утвердження.

До XVII ст. не було історико-культурних підстав для існування пам'ятки як соціокультурного феномену. *Музейна пам'ятка є історично першим різновидом матеріальної історико-культурної спадщини.*

Марксистський підхід до історії феномену матеріальної історико-культурної спадщини може бути поставлений під сумнів, оскільки втілення ідеї пам'ятки в країнах із нерозвиненим капіталістичним базисом можна спостерігати навіть раніше, ніж у країнах із розвиненим капіталістичним способом виробництва. Звичайно, становлення означеного феномену має етнокультурні особливості, проте, на користь капіталістичної природи явища матеріальної історико-культурної спадщини можна навести наступний аргумент. Спираючись на історичні факти можна стверджувати, що до другої половини XVII ст. немає прикладів використання старожитностей відповідно до окреслених вище пам'яткових функцій, поширення ж феномену матеріальної історико-культурної спадщини в Європі починається не раніше XVIII ст. Загальноєвропейський характер поширення нового соціокультурного явища свідчить про загальні тенденції в європейських соціумах.

Проте, жодних спільних тенденцій, окрім становлення й утвердження капіталістичних відносин в Західній Європі в XVII–XVIII ст., не спостерігається. Ідея пам'ятки була розроблена європейськими мислителями як засіб задоволення інформаційних потреб нової формації. За допомогою існуючих на той час засобів комунікації зазначена ідея швидко поширилася в Європі, та – з огляду на безперечну прогресивність – була утверджена навіть там, де для цього ще не сформувалися відповідні економічні умови, й нові інформаційні потреби не були гострими.

У цілому, з огляду на вище зазначене можемо зробити наступні висновки:

1. Матеріальна історико-культурна пам'ятка – це герменевтичне (науково-інтерпретаційне) автентичне джерело соціально значимої інформації, необхідної для позитивного ходу історико-культурного процесу, що є результатом цілеспрямованої суспільної діяльності щодо регулювання процесу опредметнення та розпредметнення культури з метою забезпечення культурної наступності;

2. Матеріальна історико-культурна спадщина є автентичним базисом історичної пам'яті, опредметненою історико-культурною інформацією;

3. Матеріальна історико-культурна пам'ятка є результатом розвитку капіталістичної надбудови у відповідь на кризу культурної наступності. Старожитності є ланкою між світом “інформатизованої матерії” та історико-культурною пам'яткою.

4. Матеріальна історико-культурна спадщина формувалася впродовж другої половини XVII – початку XX ст., продовжуючи розвиватися й на сучасному етапі. З межі XVII–XVIII ст. пам'ятка – як соціокультурний феномен – переживала період свого зародження; з другої половини XVIII ст. – становлення, а в XIX – на початку XX ст. – утвердження.

1. Museum's history // Museo Archeologico Nazionale [Електронний ресурс]. – http://www.marketplace.it/museo.nazionale/emuseo_home.htm

2. Арнолд-Форстер К. “Развивать чувство кризиса”: новый взгляд на университетские коллекции в Великобритании // Museum. – 2001. – № 207. – С. 10–14.

3. Безклубенко С.Д. Українська культура: погляд кризь віки. Історико-теоретичні нариси / Київський національний університет культури і мистецтв; Український центр культурницьких досліджень. – Ужгород: Всеукраїнське державне багато профільне підприємство, 2006. – 512 с.

4. Вайдахер Ф. Загальна музеологія. – Львів: Літопис, 2005. – 632 с.

5. Гріфен Л.О., Константинов В.О. Український технічний музей / Центр пам'ятокознавства НАН України та УТОПІК. – Ніжин: “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2008. – 172 с.

6. Дейвіс Н. Європа: Історія. Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2006. – 1464 с.

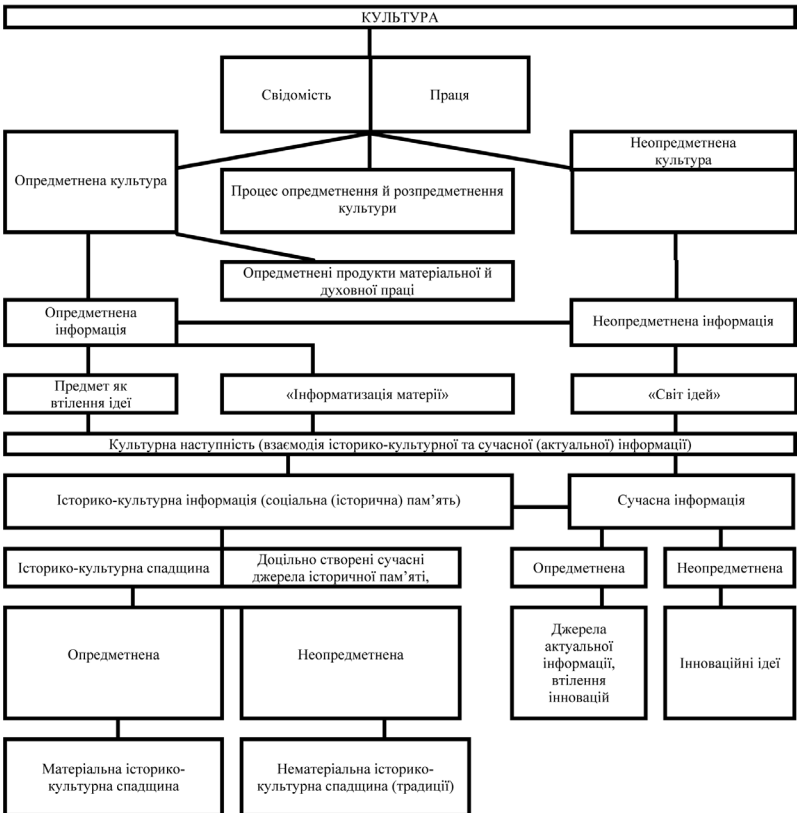
7. Документы истории Великой Французской Революции: В 2-х т.: Т.1. – М.: Издательство Московского университета, 1990. – 528 с.

8. Заремба С.З. Нариси з історії українського пам'ятокознавства. – К.: Аратта, 2002. 204 с.

9. *Заремба С.З.* Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність. – К., 1995. – 289 с.
10. *Ковальчук Г.І.* Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах. – К., 2004. – 644 с.
11. *Маркс К.* Капітал: в 3 т. – М.: Политиздат, 1974–1975.
12. *Мезенцева Г.Г.* Музеєзнавство. – К.: Вища школа, 1980. – 120 с.
13. *Мезенцева Г.Г.* Музеи Украины. – К.: Издательство Киевского Университета, 1959. – 176 с.
14. Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І.Б. Матяш та К.І. Климової. – К.: Видавничий дім “КМ Академія”, 2002. – 615 с.
15. *Низовский А.Ю.* Величайшие музеи мира. – М.: Вече, 2008. – 400 с.
16. О мерах по сохранению историко-культурного наследия народов Российской Федерации // Аналитический вестник / Совет Федерации Федерального Собрания Российской Федерации, Комиссия Совета Федерации по культуре, Аналитическое Управление Аппарата Совета Федерации; А.М. Никольченко, Т.А. Федотовская, Т.В. Боргоякова и др.: материалы к “правительственному часу” 244 заседания Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации. – М., 2009. – № 5(372). – 75 с. – (Основные проблемы социального развития России – 111).
17. Основы музееведения / Отв. ред. Э.А. Шулепова. – М.: Эдиториал УРСС, 2005. – 504 с.
18. Пам'ятки історії та культури України: Каталог-довідник. Зошит 1: Пам'ятки історії та культури України: дослідження та збереження / Горбик В.О., Денисенко Г.Г., Катаргіна Т.І. та ін. – К., 2005. – 240 с.
19. Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика. – К., 2007. – 336 с.
20. *Разгон А.М.* Исторические музеи в России (с нач. XVIII века до 1861 г.) // Очерки истории музейного дела в СССР (Труды НИИ музееведения). – 1963. – Вып. 5. – С. 189–275.
21. *Разгон А.М.* Охрана исторических памятников в дореволюционной России (1861–1917 гг.) // История музейного дела в России (Труды НИИ музееведения). – 1957. – Вып. 1. – С. 73–128.
22. *Разгон А.М.* Охрана исторических памятников в России (XVIII в. – первая половина XIX в.) // Очерки истории музейного дела в СССР (Труды НИИ музееведения). – 1971. – Вып. 7. – С. 292–365.
23. Российская музейная энциклопедия: в 2 т. / Сост. А. А. Сундиева и др. – М.: Прогресс. – 2001. – 000 с.
24. *Руденко С.Б.* Джерела інформації як продукт “інформатизації матерії” // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики: Зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 19–21 травня 2009 р. / Міністерство освіти і науки України, Міністерство культури і туризму України, Державна академія керівних кадрів культури та мистецтв; Редкол. Г.В.Боряк, Г.В.Власова, Л.А.Дубровіна, М.С.Слободяник та ін. – К., 2009. – С. 144–146.
25. *Руденко С.Б.* Про класифікацію матеріальних історико-культурних пам'яток // Праці Центру пам'яткознавства. – Вип. 15. – К., 2009. – С. 292–304.
26. *Руденко С.Б.* Про фундаментальні засади пам'яткознавства // Праці Центру пам'яткознавства. – Вип. 14. – К., 2008. – С. 18–40.
27. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 1600 с.

28. *Сотникова С.И.* Музеология. – М.: Дрофа, 2004. – 192 с.
29. *Субтельний О.* Україна: історія. Пер. з англ. Ю.І. Шевчука; Вступ. ст. С.В. Кульчицького. 2-ге вид. – К.: Либідь, 1992. – 512 с.
30. *Хадсон К.* Влиятельные музеи. – Новосибирск, 2002. – 195 с.
31. Хроника Революции // Великая Французская революция – справочник Статьи из энциклопедий. Публикации текстов книг, научных работ, документов. Библиография. Хронология событий. Карты Франции до 1789 года и после. Материалы о политических деятелях. Тематические ссылки [Электронный ресурс]. – <http://liberte.newmail.ru/chronology.html>
32. *Юренева Т.Ю.* Музееведение: учебник для высшей школы. 4-е изд. испр. и доп. – М.: Академический проект, Альма Матер. – 2007. – 560 с.

Місце матеріальної історико-культурної спадщини в культурі

Руденко С.Ю. История формирования материальной историко-культурной достопримечательности как целостного социокультурного феномена.

Статья посвящена актуальной проблеме истории памятника как социокультурного феномена. Исходя из понимания целостности указанного явления, автор устанавливает предпосылки ее генезиса, становления и утверждения, выясняет хронологию ее формирования. Статья рассчитана на специалистов, студентов, всех, кто интересуется историей, памятниковедческими дисциплинами, культурологической проблематикой.

Rudenko S.B. History of forming of material historical-and-cultural monument as the integral social and cultural phenomenon.

The article is devoted to the vital problem of the history of historical and cultural heritage. Base oneself on the conception of integrity of this phenomenon, the author ascertaining the premises of its originating, conditioning and strengthening, fixed chronologically these processes. The article is intended for scientisis, students, and other readers interested in history of museology, heritology, culturology.